

ИНСПИРИРАНО ОТ ДОСЕГА С МОНОГРАФИЯТА „СТИГМА И ЛИЧНОСТНА БИОГРАФИЯ”

Красимира Йонкова

По всяко време и на всяко място – винаги е имало хора, надскачали рутината на своята социокултурна епоха. По различни начини и в различни сфери, посвещавайки се на нещо, са осмисляли живота си и са ставали образец за другите. Сферата на науката също блести със свои „събития” и хора, оставили имената си като техни творци и просветлили живота на останалите. Науката, разбира се, не е живот, но тя е осъзнаване на живота, а онзи, който съдейства на осъзнаването, върши достойно дело. Човекът, сътворил колосалния монографичен труд „Стигма и личностна биография” е известният и уважаван – у нас и в чужбина – български професор по психология Дончо Градев.

*

Ефектът на „първото впечатление” е добре познат не само в специализираната среда на психолозите, но и в обичайните контакти на всекидневието. Първото впечатление от досега с книгата е на респект – бликнала емоционална наслада от естетическото ѝ оформление, придружена от промъкващо се усещане на уважение към нейния съдържателен мащаб.

Книгата разказва – на своите 600 страници – за стигмата, която се шири в социалното пространство. Гради паралелни светове – свят на „нормалните” и свят на „различните”. Хората в първия свят формират армията на стигматизиращите групи и се отъждествяват с „добрата” част на обществото. Хората във втория свят формират малцинството на стигматизираните групи и се отъждествяват с неговата „лоша” част. Следователно феноменът на стигмата не обединява, а разделя, не помага на интеграцията, а подхранва сепарацията на човешките същества.

По думите на автора: „Стигматизирането на малцинствените групи не е обикновен епизод от междугруповото напрежение, по-скоро това е траен социален проблем, засягащ морала и културния

ръст на общественото развитие. Общество, в което предразсъдъците създават условия за дискриминация на малцинствените групи носи в себе си критични проблеми от морално, политическо и правно естество” (с. 12). Тук феноменът на стигмата се разкрива не само като сериозен социален, но и личностен проблем. Затова полагането му във фокуса на научния интерес е актуално смислено дело и несъмнено полезно начинание.

Изследователският замисъл е многопластово разгърнат, но логически организиран в последователността на изложението по темите в три проблематични кръга, заявени като основни глави.

Първата осветлява същността на явлениято „стигма” и съпровождащата го предразсъдъчна дистанция на категориално методологично ниво. С неподражаем интерпретаторски маниер авторът:

– прецизира дефинитивните параметри на основни, сродни и допълнителни понятия;

– анализира, съпоставя и балансира тезите на многобройни чуждестранни изследователи, формирали научната традиция в тази сфера;

– задълбочено разсъждава върху гледните точки на биокултурния и конструктивисткия подход по комплексния въпрос как, кога и защо възниква практиката на стигмата – предразсъдъчно изработеният негативен белег, приписван на малцинствени групи или отделни лица с цел моралното им обезценяване и отхвърляне;

– оригинално представя приносите на социалнопсихологичния анализ във връзка с трите основни модела на процеса стигматизиране – негативно-атрибутивния, намирането на „изкупителна жертва” и „лепенето на етикет”.

Така положил собствената си интелигентност в света и становищата на другите, авторът уверено повежда читателя из лабиринта от въпроси – някои намерили задоволяващи отговори, други – болезнено открити за решения. Солидният обем на научните изследвания (библиографията на труда включва стотици автори), както и все по-острите публични дискусии по темата за дискриминацията показват, че въпреки достигнатите успехи на дестигматизацията, процесът не може да се счита за завършен.

Действително, в много съвременни общества е постигнат висок морален и ефективен правен контрол върху предразсъдъчната дис-

криминация към отделни индивиди и общности, белязани със знака на различието спрямо обкръжението на мнозинството. Има вече ясно предписани норми. Независимо дали са добре разбрани и пълноценно интернализирани, повечето хора се съобразяват с нормите. Тяхното неспазване заплашва стабилността на придобития им статус или фрустрира перспективата за израстване в социалната йерархия. Фактът, че уличаването в някаква форма на дискриминационно поведение към някого намалява шанса за престижна реализация, се радва на широко публично достойние.

Тъкмо затова много хора с твърди предразсъдъци демонстрират към различните външно разпознаваемо дружелюбно поведение. По същество обаче това е лицемерието на скритите предразсъдъци – заместеното с фалшиви вербални и поведенчески образци на толерантност отношение към социално отхвърляните. На това нелицеприятно усещане за лицемерие – в една или друга степен – са подвластни всички неразлични. Широко разгърнатата в текста дискусия за промяна на нагласите към различните за сериозния читател съдържа и този заряд – на катарзиса в резултат на очистване от лицемерието.

Вторият проблематичен кръг – с впечатляващият си обем от 129 до 435 страница – въвежда в разноликите драми на стигматизираните хора. Авторът откроява 18 на брой типични групи, обичайно обезстойностявани и подлагани на отхвърляне от обществото. Убедително изгражда внушението си, че разпознаването им е предпоставка за разбиране на спецификите както на стигматизиращите институции, така и на техните жертви. И читателят се потапя в един особено одухотворен текст за отличаващите се хора и събитията, свързани с тях:

Расовата стигма... Приписва расовата непълноценност. Въпреки че не се основава на научно разбиране за расите, а на социално конструирано определение – дори и обществено санкционирано – продължава да битува под форма на скрита предразсъдъчност и вътрешна психична готовност за дискриминация.

Етническата стигма... Приписва маргинален статус на малцинствените етнически групи. Обезсмисля усилията им за равнопоставено участие в икономическия и социокултурен живот на доминиращите групи.

Възрастовата стигма... Приписва статус на „твърде млад” и „твърде стар”. Битува под формата на „ейджизъм”, фрустрира его-идентичността и вмениява непълноценност на човека в началото и в края на живота му.

Стигмата на хората с физически ограничения... Приписва статус на „белязан”. Осъжда носителите си и техните близки на безконечна проблемност, внушавайки виновност или фалшива съпричастност.

Стигмата на бившите затворници и обвинените в асоциално поведение... Приписва всеобхватно недопускане в нормалния ритъм на ежедневието. Демонстрира психична дистанция и неприемане на близки отношения, подозрителност и тотална липса на доверие.

Стигмата на душевно болните... Приписва идеологемата за лудостта като символ на злото. Застъпена е силно в религиозните доктрини и вмениява страх, виновност, отвращение към носителите ѝ.

Стигмата на обратната сексуална ориентация... Приписва грях, заслужаващ морално отхвърляне и дори смърт. Подтиква към нетърпимост, преследване и малтретиране на хората с хомосексуална ориентация.

Стигмата на пола... Приписва подчинен статус на жените спрямо мъжете. Лансира представата за неравенството между половете и утвърждава неблагоприятни универсални стереотипи за оценяване на индивидите от женски пол. Феминистката идеология и практика не подлежи на еднозначна оценка относно функциите ѝ на фактор в процеса на дестигматизацията.

Идеологическата стигма... Приписва обезценяване на отделни индивиди, за да ограничи достъпа им до властовите структури на обществото. По механизмите на манипулацията конструира и пропагандира техния образ – консервативен и непросветен – натоварен изцяло с негативни характеристики.

Стигмата на бедността... Приписва неспособност за справяне с обстоятелствата на живота. Дефинира понятието за бедност като „състояние на неудачниците”, оскъдно социализираните хора и следователно заслужили изолацията си от доминиращите модели на поведение в обществото.

Стигмата на бюрокрацията... Приписва клеймото „чиновник” – некомпетентен, мързелив, корумпиран и безхаберен – на хората,

извършващи различни административни функции в държавата. Иронизира и преекспонира негативния им образ, омаловажавайки техния професионален принос към публичното управление.

Стигмата на неуспеха и на успеха... Представлява интересно сцепление от предразсъдъчно изградени познавателни и емоционални нагласи. Разделя хората на „силни” и „слаби” като фалшиво храни самочувствието на първите и принизява достойнството на вторите. Касае една от сякаш „вечните теми” на човечеството – за победителите и за пораженците. Предполага регулиране на междуличностните отношения посредством враждебност, завист и омаловажаване на значимите постижения.

Стигмата поставя социалнопсихологични граници между хората и в други свои разновидности. Факт е, че жизненото ни пространство се задушава от безброй излишни страдания, породени от злобни етикети като „чужденец”, „дебел”, „селянин” и т.н. Стереотипното мислене на масовия човек е склонно да търси и да си намира „изкупителната жертва”. Самото функциониране на неговото всекидневие отключва най-лесната схема за идентификация на социалната му значимост: светът на „ние” и „те”, нашият свят и светът на различните от нас.

Отделните стигми се разкриват като нюанси на един комплексен феномен, изразяващ социалното обезценяване и поставяне на дистанция от обществото на определени групи и индивиди. Всяка стигма носи своята специфика и същевременно включва усилията за своето преодоляване. Изследваната от автора битийност на най-разпространените стигми показва, че те се различават както по приписваните дискредитиращи белези, така и по силата на събужданите отрицателни емоции. Някои са анализирани от позиция на тяхното възникване и историческо развитие, други са представени съобразно характеристиките и доминиращите им функции. При всички случаи обаче, авторовата интерпретация звучи правдиво и убедително – постигайки едно непринудено вживяване в проблемите, пряко срещани в обикновения човешки живот.

Стигмата живее, за да изпълнява преди всичко ролята на властови инструмент, държащ на дистанция „чуждите” или „различните” елементи на обществото. Колкото по-голяма е стигматизиращата

група, толкова е по-устойчива и нейната защитна броня – самопредставяща я за ключовата сила, от която зависи нормалното функциониране на обществото. Победоносното шестване на подобна „оправдателна идеология“ категоризира стигматизираните групи като неподлежащи на продуктивна промяна. Въпреки че им приписва статуса на аутсайдери, ги третира като заплаха за обществото. Макар и парадоксално, но тъкмо в това им илюзорно качество ги отхвърля, преследва и даже безмилостно наказва.

Устойчивото поддържане на негативните нагласи е обяснено много сполучливо посредством фокуса върху психологичния механизъм на низходящото социално сравнение. Самият термин е иманентно свързан с функцията на стигмата да поддържа на висота самооценката и самоуважението на база сравнение с по-низшестоящи групи, което подтиква автора да разясни: „Индивидите с нестабилна самооценка и понижено самоуважение поддържат негативна нагласа към обезвластените аутсайдери и изпитват психично удовлетворение, че имат „по-голяма“ социална цена спрямо тях. Ефектът на низходящото сравнение обаче остава скрит, той никога не се дискутира публично; прикрива се под маската на демонстрация на личностна загриженост за обществения морал и конвенционалните норми на поведение, споделяни от мнозинството. По същество обаче „конструктивното“ поведение на загрижените за социалното статукво остава в границите на дискриминацията спрямо малцинствените общности” (с. 287).

Жилавата устойчивост на предразсъдъците се подхранва не само от консервативните традиции в обществата, но и от проявленията на феномена „самостигматизация“. На многобройни места в текста авторът аргументира неговия психологичен механизъм на действие, а читателят все повече се убеждава в сякаш парадоксалната му виталност. Важно е да се осветли въпросът какво всъщност кара тази категория индивиди да интернализират поставената им стигма, даже понякога да я приемат за своя естествена даденост?

Позицията на автора оригинално насочва читателя към асоциацията със „затворен кръг“. Идеята е, че всички видове стигми и всички убеждения сякаш се намират и „движат“ в един затворен кръг. Негативно оценяваните приемат, че имат някакъв недостатък, стават

носителите на стигма и се държат по начин, отразяващ техните виждания за тях самите. Подложени на постоянно отхвърляне и непрекъснато очаквайки отхвърляне, те продуцират поведение, което провокира ново отхвърляне. За да оправдаят подозренията си, че ще бъдат отхвърлени, фактически самите те търсят (и намират) доказателства за това. И така – сякаш до безкрайност – във въртележката на затворения кръг.

Този механизъм е не само печален ефект на самостигматизирането. Той е още по-печален индикатор на факта, че в общия случай стигматизиращите групи успяват да наложат трайна (понякога втвърдяваща се с времето) предразсъдъчна дистанция между себе си и групите, които са подложени на социално обезценяване. Самостигматизирането се оказва като че ли битуващо под формата на безсъзнателна идеология в личния свят на обектите си. Те просто приемат стигмата като неизбежна за техния социален статус. Отказват да изграждат съпротивителни сили, защото не разпознават като значими действията си; не вярват, че поведение на неподчинение би им донесло нещо по-различно от обичайното всекидневие.

Подобна позиция е форма на безпроблемно самостигматизиране и понеже е примирение с властовото статукво на доминиращите групи в обществото, не е съпътствана от вътрешни конфликти. Парадоксът е, че точно тази позиция е може би най-жилавата причина, „узаконяваща“ предразсъдъчната дистанция между различните категории хора. Тази позиция същевременно подхранва и многобройните лица на конформизма – израз на поведението на по-слабата страна в дадена междугрупова ситуация или трайно утвърдена властова йерархия. Стигматизираната личност добре разбира причините за нетолерантното отношение към себе си от страна на тези, които я приемат за различна и социално непълноценна. Тя осъзнава също, че отказът от видими реакции на съпротива ще ѝ даде по-голям шанс да спечели благосклонност от стигматизиращата я общност: затова, демонстрирайки ѝ своето подчинение, тя се надява да избегне не само лични или междугрупови конфликти, но и по-сериозните социални отговорности. А личност, примирила се с приписаната ѝ стигма, не се чувства задължена да се ангажира с проблеми извън тесните граници на своето ежедневие. Тя все повече се маргинализира и

предпочита статуса на аутсайдер пред включването в хода на протиращите социални процеси. Тази позиция е очевидно деструктивна и за двете страни, но особено силно в ситуации на кризи или промени – когато обществото се нуждае от активността на всичките си членове, независимо от мястото, заемано в социалната структура.

И още един акцент, който несъмнено заслужава да се открие. Цитираните от автора научни текстове, посветени на разноликите нюанси в общата теория показват, че изследователите единодушно лансират тезата за стигмата като специфичен стресогенен фактор, допълнително обременяващ нейните носители. И това е логично като очакване: при тях интензитетът на заплахите е по-ускорен и потенциалът за поддържане на равновесие по-изхабен – от което следва по-високата им уязвимост спрямо стресиращите фактори на средата, валидни за всички останали хора. С дълбокото си проникновение в проблематиката обаче, авторът внася скепсис относно универсалния характер на тезата, аргументирайки преоценката си тъкмо с наличието на феномена „самостигматизиране“.

Наистина, малцина биха се наели да твърдят, че предразсъдъците и дискриминацията спрямо стигматизираните хора нямат всепоглъщащо негативно отражение върху техните паралелни светове на личен и социален живот. Защото осъзнаването, че другите не те ценят, харесват и уважават, е голяма заплаха за себевъзприемането. И въпреки това – невинаги „совите са това, което са“.

В психологичния дискурс на процеса самостигматизиране е факт, че личността всъщност приема приписаният ѝ от стигмата Аз-образ, предопределящ отгук нататък нейния статус. По същество това означава неутрализиране на напрежението и примирение – без значение съзнателно или не. Следователно, за да избегне външния натиск на стигматизиращите групи, стигматизираната личност се възприема в съгласие с нормите, които фактически определят статуса ѝ на обезвластена и социално обезценена. Има немалко свидетелства за това, дори в простите житейски възприятия: много аутсайдери добруват със съзнанието, че са си „на мястото“ в обществото. Въпреки завистта си към успешите приемат – понякога с мазохистична наслада – положението си. Тази група индивиди няма амбиции, няма потребности от промяна, нито пък оказва съпротива. За нея стигмата

не представлява стресиращ фактор, не е проклятие, а благо – в смисъла на оправдание на поразителната им позиция или на манипулативните им с така наречената „научена безпомощност“.

Един от безусловните креативни приноси на автора – може би най-мащабният – е свързан с изложението по темата в последната глава. Това е една оригинална концептуализация на връзките между стигмата и житейските загуби на нейните носители. Посланието събужда тревожно вълнение. То фокусира реалния човек без да го заменя с каквито и да било равнища на статистическата му репрезентация – въпреки че тезите са подкрепени и с анализ на резултати от собствено емпирично изследване.

Още първият акцент на презентацията изплува с особено висок принос за методологията на социалнопсихологичните изследвания. Съхранявайки емоционалния тон на реалния човешки живот, авторът подлага на детайлизирана интерпретация традиционните изследователски подходи към личностните биографии. В културната история на човечеството те следват жанровото си диференциране в две посоки. Първата остава всеотдайна на животописите за личността и делата на „героите на времето“, битувайки под формата на литературен тип биография. Втората осмисля индивидуални житейски съдби посредством потенциала на историята и антропологията, социологията и психологията, поради което се популяризира като научен тип биография. Несъмнената заслуга на този подход е в придвижването на отделната биография отвъд разказа за конкретното към по-абстрактни, а с това и по-универсални концептуализации и интерпретации.

Ръководен вероятно от кредото си, че психологията може да „разказва“ повече от другите науки за човешките преживявания и обстоятелствата, при които протича индивидуалната житейска съдба, авторът решава да се разграничи от традиционната интерпретация на биографията като изследователски проблем.

В неговата по-различна визия тя олицетворява „индивидуалния досег“ на всяко човешко същество до „голямото общество“. Понятието за биография се полага в друг семантичен дискурс, оформящ разбирането му като „личностен житейски проект“. Дословната заявка гласи: „Авторската позиция в разработването на настоящата

тема е свързана с дефинирането на биографията като реализация на личностната житейска стратегия. ... Подходът към личностната биография, като измерение на базисния житейски проект, поставя акцента върху активното присъствие на човека в обществото; биографията не е това, което просто се случва, а това, което човек планира и действа, за да се случи. Това разбиране е от съществено значение за цялостния анализ на темата; иначе казано, то представлява концептуалната рамка, в която се интерпретира биографичната история на личността” (с. 454–455).

Видно е, че тази гледна точка се отклонява от традиционния изследователски стереотип. Тя не фокусира събитийната наситеност на целия живот, от което следва, че времевият континуитет на биографичното описание не е тъждествен с физическата продължителност на индивидуалната екзистенция. Тук разбирането за биографията насочва към представата за времевата и съдържателната реализация на личностния житейски проект, придаващ смисъл на съществуването. Самото понятие за житейски проект е всъщност социална конструкция, изработена и следвана от индивида за реално разгръщане на неговата биография. Това е и механизмът, който предопределя включването му – по конкретен начин – в мрежите на обществото.

Предложеният от автора иноваторски подход към биографията на човека е несъмнено творческо откритие в областта изобщо на социалните науки. Изключително оригинално е разпознат факта на диалектичката взаимозависимост между индивидуалното битие на личността и обществения живот в нейното социално пространство. Тъкмо затова научното изследване на биографичните житейски проекти се оказва най-важният източник на информация за индивидуалния принос във функционирането на дадено общество. Самата социалност на обществото фактически се твори от природата на личностните биографии, осмислящи живота на неговите членове.

Реалистичната поведенческа тенденция, която би трябвало да се очаква в така зададената концептуална рамка резонно се обвързва с водещата теоретична хипотеза, че „колкото по-висока е ценността на фундаменталния жизнен проект, толкова по-голяма е силата на неговото влияние върху целенасоченото социално поведение на индивида” (с. 456). Вероятно воден от строгата си научна добросъвест-

ност, авторът е решил да потърси индикатори за степента ѝ на надеждност, разработвайки и модел за собствена емпирична проверка.

Социалнопсихологичното му изследване се ръководи от целта да регистрира евентуалните взаимовръзки на самооценката, аспирациите за успех и отношението към бъдещето с характеристиките на нагласата на лицата към личностната им биография. Изследваната популация е представителна за български условия и обхваща 678 респонденти, диференцирани по критериите пол, възраст (до 20 и над 20 години), местоживееене (село и малък град, голям град, София). Методическият инструментариум включва набор от три психологични въпросника и анкетна карта, а статистическата обработка на данните е реализирана с програмата SPSS, версия 15.

Сравнителният анализ компетентно се допълва от системния анализ на резултатите така, че разкрилите се феномени се осветляват едновременно по сходство и различие в пространството и времето (с. 470–493). В синтезирана форма изводите от проучването насочват към няколко заключителни тези с особено значение за по-нататъшното възприемане на текста в дискурса на взаимовръзката между стигма и личностна биография:

Самооценката например, е личностна характеристика, отразяваща реалните индивидуални достойнства на човека, а спецификата на неговия Аз-образ не зависи от пола, възрастта или местоживееенето му.

Компетентността за концептуализация на бъдещето и способността за интегрирането му в актуалното поведение са условия, от които зависи успехът на социалните дейности във всички сфери на живота.

Откроява се тенденцията, че хората с висока самооценка и силна мотивация за постижения имат и по-изявено отношение към бъдещето, което естествено им осигурява повече възможности за успешно справяне с предизвикателствата на живота.

От своя страна, реалните успехи в разнообразните сфери на дейност засилват позитивната насоченост към бъдещето. Така тази ориентация се оказва с най-важно значение за приемането на биографията като ценност. В параметрите ѝ високите показатели се свързват с реализацията на житейските планове по отношение на създаване

на добро семейство, уважение от страна на другите, обичта на близките, искрените приятелства, образованието и упоритостта в преследването на целите.

Представеното от автора социалнопсихологично емпирично изследване не само илюстрира верността на разгърнатите тези, но и разширява още повече мощта на теоретичния анализ. То ясно показва динамиката в развитието на реалните поведенчески тенденции и същевременно формира един тъжен емоционален контраст, в чийто ракурс читателят възприема последващата проблематика.

Тя разкрива драмата на стигматизирания човек... Показва проблемния, понякога травматично фрустриран механизъм за реализация на житейския му проект – доколкото има устойчиво изграден такъв. А лишаването от чувство за перспектива е може би най-тежката и психологически болезнена загуба за индивида. Социалните рестрикции, породени от стигмата, приемат разнолики форми, но винаги оказват съществено отражение върху биографичната перспектива на хората. Концептуализирайки връзката между стигмата и житейските загуби, авторът откроява актуалността на въпроса за практикуваните социални рестрикции, като посочва: „Изследователските проекти в тази област търпят особено интензивно развитие през последното десетилетие, като наред с традиционната водеща роля на американските социални науки много активно проблематиката се разработва в Европа – както в отделните страни-членки на Европейския съюз, така и на равнището на европейските институции” (с. 499).

Провокиран от този факт и търсейки проекциите на стигмата в България, авторът подлага на вторичен анализ многобройни данни от техни изследвания, обогатявайки полезността на резултатите им. Извършва обаче и собствено проучване чрез метода на фокус-групите, посветено на предразсъдъчните нагласи към ромската общност. Това е солидна научна основа, която му позволява да предостави на читателя конкретни изводи относно дискриминиращите практики в Европа и България. Тяхното актуално статукво е очертано в няколко основни констатации:

– че феномените на стигмата реално присъстват дори в съвременните демократични общества, полагащи закони, управленчески и просвещаващи усилия за противодействие срещу нея;

– че произтичащите от стигмата социални рестрикции са реален факт с негативно отражение върху биографията на множество човешки същества;

– че неспособността да се противодейства ефективно на социалните рестрикции води до житейски загуби, които инициират изграждане на типична за социално обезценените хора деформирана биографична перспектива.

Подобни констатации – несъмнено правдиво аргументирани от автора – събуждат тревожна мисъл и тъжно чувство. В съвременните измерения на европейската и българската ситуация, дефинирани като свободни и демократични, има още един, паралелен свят. В него се разиграват житейските драми не просто на мнозинство от хора, а сякаш на цяла армия социално отхвърлени, обезвластени и обезстойностени личности. Дискриминирането им въз основа на раса, етническа принадлежност, пол, възраст, психофизическо здраве и успехи в живота е морално несправедливо и логически неоснователно. То е ирационално поведение, демонстрирано от мнозинството и базирано на предразсъдъци.

Анализът на многообразието от данни в крайна сметка показва, че рестрикциите спрямо стигматизираните групи и индивиди – в по-голямата си част – са твърде устойчиво социално явление. За неговото елиминиране се оказват недостатъчни каквито и да било санкции – на общественото мнение и настроение, на формалните и неформалните инициативи, на хуманното и морално поведение на отделния човек.

В усилията си да открие правилен ориентир за редуциране на несправедливостта във взаимовръзката стигма и лишена от ценност биографична перспектива, авторът лансира тезата за синхронизираното и последователно провеждане на така наречената „политика на многообразието“. В неговото решение тя се оказва „най-ефективният фактор, променящ както неформалните отношения, така и поведението на различните институции“ (с. 532).

Накрая, извървял редом с автора дългия път на научните му търсения, читателят затваря корицата на книгата. Наистина тъканта на обществото е просмукана от множество открити и прикрити форми на дискриминация! Негативните стереотипи за членовете на

малцинствените групи и за отделни „различни“ индивиди не се повлияват нито от опровергавашите ги събития, нито от логичните доказателства за тяхната несъстоятелност. При това положение индивидуалните опити за постигане на дестигматизация остават незабележими.

Факт е, че в съвременния цивилизован свят са изработени немалко закони за закрила на социално неравностойните хора и прослойки. Но по същия начин е факт, че институционалната активност няма и сякаш не може да има тотален контрол над скритите предразсъдъци към морално обезвластените членове на обществата. Даже обратно и противно на всякаква правна логика нормите на съвременния свободен свят остават безсилни срещу възпроизвеждащата се практика на стигматизиращо отношение към различните. Тогава накъде да се тръгне и как да се дари облекчение на силно травмираното им всекидневие?

Мисля, че всеки читател, намерил куража да прочете, почувства и осмисли книгата на професор Дончо Градев „Стигма и личностна биография”, би открил своя отговор. Тя е един достоен, безценен ориентир по пътя към така търсената промяна в морално-психичната сензитивност на отделния човек и на обществото към критичните проблеми на нашия ден.

ЛИТЕРАТУРА

1. Градев, Д. Стигма и личностна биография. С., 2010.